

KEUR
UIT DIE
REDEVOERINGS
VAN
CICERO

J.T. Benade

Die Romein Marcus Tullius Cicero was 'n prodigieuse skrywer en waarskynlik die grootste redenaar wat antieke Rome opgelewer het. Hy is by uitstek die eksponent van die klassieke Latynse prosastyl – 'n styl wat eeue lank in Wes-Europa as die prosastyl par excellence beskou is. Sy naam het sinoniem geword met woordrykheid: 'n *cicerone* is immers iemand wat vlot en aanhoudend moet praat.

Die redevoerings in hierdie bundel getuig van sy welsprekendheid, sy groot geleerdheid, sy blitsvinnige brein, en skerp tong wanneer die omstandighede dit vereis. Die woord *filippika* het sy betekenis van "'n heftige strafrede'" spesifiek aan Cicero se smaadrede teen Antonius ontleen.

Ofskoon hierdie uitgesoekte redevoerings nie Cicero se hele persoonlikheid weerspieël nie, sal die opletende leser tog sy basiese karaktereenskappe kan raaksien: hoë etiese standaarde, 'n opregte vaderlandsliefde, 'n onblusbare sug na roem en 'n soms hinderlike trots op sy eie prestasies.

Keur uit die redevoeringe
van

MANUALIA COMPOSITA 1
UNISA 1988

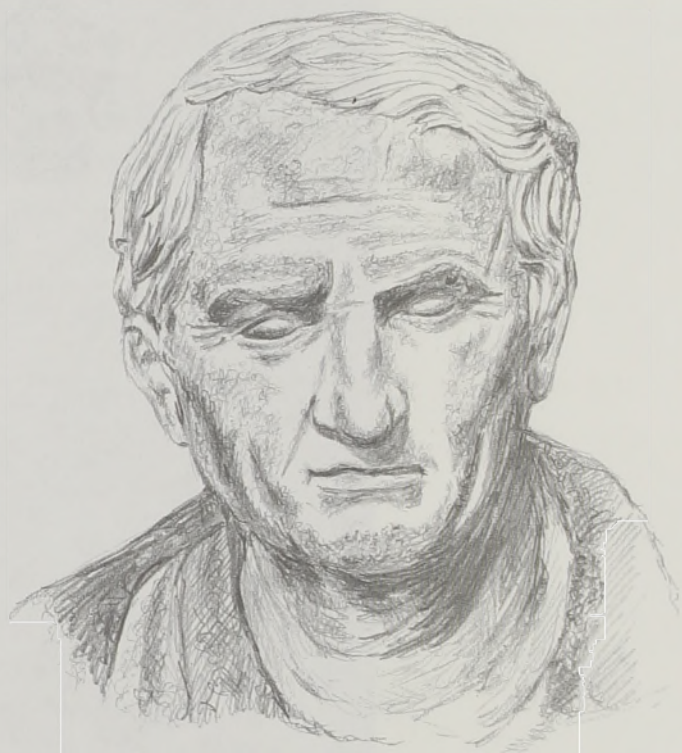

MARCUS TULLIUS

Uit die oorspronklike Duitse vertaling van 'n
inleiding en reeds voorgeleesde

J.T. Benda

UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA
PRETORIA

Cicero

*Keur uit die redevoerings
van*

MARCUS TULLIUS CICERO

Uit die oorspronklike Latyn vertaal en van 'n
inleiding en notas voorsien deur

J.T. Benade

UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA
PRETORIA

© 1988 Universiteit van Suid-Afrika
Alle regte voorbehou

ISBN 0 86981 526 1

Geset deur
Pretoria Setters, Pretoria

Gedruk deur
Sigma Press, Koedoespoort

Uitgegee deur die
Universiteit van Suid-Afrika
Muckleneuk, Pretoria

Dankbare erkenning word verleen aan Joseph Gatteschi en Old Vicarage Publications, Congleton vir die gebruik van die illustrasies op pp. 63, 90 en 100.

Inhoud

Opgedra aan my leermeester en vriend, prof.dr. H.L. Gonin

Verwoord ix

Inleiding 1

1. Maria Tallis Guano by Irving Berlin 3
2. Russische literaire opvoeding aan de Chrestomathie Archaïe 21

Vertalings 25

1. Poëzie van Sylvia Plath van Archaïe 27
2. Die eerste redewering teen Galilea 39
3. Die tweede redewering teen Galilea 59
4. Poëzie van die digter Archaïe 113
5. Ten onderkenning van Mandib van Wet 129
6. Die tweede redewering teen Archaïe 159

Notas 207

Woorde 209

1. Eerste van Sylvia Plath van Archaïe 210
2. Die eerste redewering teen Galilea 214
3. Die tweede redewering teen Galilea 219
4. Poëzie van die digter Archaïe 220
5. Ten onderkenning van Mandib van Wet 222
6. Die tweede redewering teen Archaïe 227

Inhoud

Voorwoord ix

Inleiding 1

- A. Marcus Tullius Cicero: Sy lewe en werke 3
- B. Romeinse kriminele regspraak deur die *Quaestiones Perpetuae* 21

Vertalings 25

- 1. Pleitrede vir Sextus Roscius van Ameria 27
- 2. Die eerste redevoering teen Catilina 83
- 3. Die vierde redevoering teen Catilina 99
- 4. Pleitrede vir die digter Archias 113
- 5. Ter ondersteuning van Manilius se Wet 129
- 6. Die tweede redevoering teen Antonius 159

Notas 207

Inleiding 209

- 1. Pleitrede vir Sextus Roscius van Ameria 210
- 2. Die eerste redevoering teen Catilina 214
- 3. Die vierde redevoering teen Catilina 217
- 4. Pleitrede vir die digter Archias 220
- 5. Ter ondersteuning van Manilius se Wet 222
- 6. Die tweede redevoering teen Antonius 227

Voorwoord

Die sterk behoefte aan Afrikaanse vertalings van die werke van antieke Rome se bekendste redenaar, het my tot hierdie taak aangespoor. Cicero se skryfstyl is eeue lank in die westerse wêreld as dié navolgenswaardige voorbeeld beskou, en die leser moet dus nie verwag om daardie Ciceroniaanse styl in 'n vertaling van sy werke terug te vind nie. Om sy lang, soms kunsmatig opgeboude periodes in vlot Afrikaans weer te gee, is nogal 'n uitdaging. Waar Afrikaans nie wou saamwerk nie, het ek die periodes in kleiner eenhede opgebreek. Waar Afrikaans hom egter as 'n waardige ontvangstaal bewys het, is die langer sinne behou – net om die leser te laat proe aan die regte Cicero.

Die vertaling is bedoel vir alle belangstellende lesers. Lesers wat nie 'n klassieke agtergrond het nie, word aangeraai om tog die "Agtergrond" en die "Notas" by elke rede te lees – dit sal beslis bydra tot 'n beter begrip van die rede. Hoewel Cicero geen ligte ontspanningslektuur geskryf het nie, vertrou ek dat die belangstellende leser net soveel genot sal put uit die lees van die volgende ses redevoerings as wat ek met die vertaling daarvan ervaar het.

Die ses gekose redevoerings strek oor 'n periode van 37 jaar (80 v.C. – 43 v.C.), d.w.s. van feitlik die begin tot die einde van sy loopbaan as redenaar, en ons leer vir Cicero daarin ken as 'n advokaat vir die verdediging in die hof, as konsul en leidende oud-konsul in die senaat, en as 'n politikus wat sy volk toespreek.

Vir my vertaling het ek die volgende werke benut:

1. As basiese teks:

M. Tulli Ciceronis Orationes, recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark, Oxford Clarendon Press. (Bande I, II en VI in die reeks Oxford Classical Texts.) Waar ek 'n ander lesing volg, word dit in 'n nota aangedui.

2. Teks met kommentaar:

M. Tulli Ciceronis Pro Sexto Roscio Amerino, ed. J.C. Nicol, Cambridge Univ. Press, 1954.

M. Tulli Ciceronis Pro Sex. Roscio Amerino Oratio, met inleiding en van aantekeninge voorzien door Dr. J.W. Van Rooyen, 3e herziene druk door Prof.Dr. P.J. Enk, Brill, Leiden, 1957.

M. Tulli Ciceronis Pro A. Licinio Archia Poeta Oratio ad Iudices, ed. James S. Reid, Cambridge Univ. Press, 1951.

M. Tulli Ciceronis De Imperio Cn. Pompei ad Quirites Oratio (Pro Lege Manilia), ed. C. MacDonald, MacMillan, London, 1971.

Cicero. Philippic II, ed. A.H. Allcroft, Univ. Tutorial Press, London.

Cicero's Catiline Orations, ed. C.H. Keene, Blackie & Son Ltd., London/Glasgow.

3. Teks met vertaling:

Marcus Tullius Cicero. Pro Archia Poeta, herausgegeben, übersetzt und erläutert von Helmuth und Karl Vretska, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1979.

Cicero. Staatsreden, Erste Teil, Lateinisch und Deutsch von Helmut Kasten, Akademie-Verlag, Berlin, 1969. (Band 26 in die reeks Schriften und Quellen der alten Welt.)

4. Kommentare:

M. Tullius Cicero. In Catilinam, Wörtverzeichnis mit Erläuterungen von Prof.Dr. Karl Preisendanz, F.H. Kerle Verlag, Heidelberg, 1967.

Kommentar zu Ciceros Rede Pro Sex. Roscio Amerino, bearbeitet von Dr. Gustav Landgraf, zweite Auflage, Druck und Verlag von B.G. Teubner, Leipzig/Berlin, 1914.

5. Vertalings met inleidings:

Marcus Tullius Cicero. Een Moordzaak te Rome, Pleitrede voor Sextus Roscius van Ameria, vertaald en ingeleid door Prof.Dr. A. Van den Daele S.J., Desclee De Brouwer, Brugge/Utrecht, 1964.

Marcus Tullius Cicero. Sämtliche Reden, eingeleitet, übersetzt und erläutert von Manfred Fuhrmann, Artemis Verlag, Zürich/Stuttgart. (Bande I, II, V en VII in die reeks Die Bibliothek der alten Welt.)

Graag betuig ek my opregte dank aan die volgende persone verbonde aan die Departement Klassieke van Unisa: Mev. Henriette Bothma vir haar geduldige en bekwame tik van die manuskrip; prof. Ursula Vogel vir haar noukeurige kontrolering van sowel die vertaling as die notas, as gevolg waarvan hierdie werk veel gewen het aan korrektheid van historiese gegewens en taalgebruik.

Ten slotte bied ek ook my dank aan Unisa vir hulle bereidwilligheid om hierdie werk te publiseer, en veral aan die Departement Uitgewersdienste vir hul onvermoeide ywer om hierdie publikasie aantreklik te maak. In hierdie verband verdien mev. L. Visser spesiale vermelding vir die kunstige illustrasies.

J.T. Benade
Pretoria

INLEIDING

Inleiding

A. MARCUS TULLIUS CICERO: Sy lewe en werke

Geen persoonlikheid uit die antieke het soveel inligting oor homself en die epog waarin hy gelewe het, nagelaat nie. Uit die inligting tot ons beskikking verskyn hy nie alleen as die ywerigste korrespondent van sy tyd nie, maar ook as toonaangewende skrywer, literator, filosoof, redenaar, staatsman, juris en advokaat. Meer nog, ons leer Cicero die mens ken, een wat naas sy groot deugde ook swakhede en gebreke gehad het. Daarom is dit moeilik om 'n geheelbeeld van sy ryk geskakeerde lewe en werk binne die bestek van enkele bladsye te bied, en gevolglik sal ons slegs die belangrikste aspekte aanraak.

Cicero se lewe val in Rome se oorgangstydperk van 'n republiek na 'n monargie. Hy is gebore op 3 Januarie 106 v.C. – dieselfde jaar waarin Cn. Pompeius, later die groot teenstander van Julius Caesar, gebore is – te Arpinum, 'n dorp in die Volsciese berge, en op 7 Desember 43 v.C. is hy tydens die proskripsies deur Marcus Antonius se soldate vermoor. Sy vader het tot die ridderstand (*equites*) behoort, d.w.s. Rome se middelstand wat hulle meer op finansies en ekonomie toegelê het as op politieke mag en aansien. Tog het hierdie vader juis 'n groter aansien as sy eie vir sy twee seuns, Marcus en Quintus, voor oë gehad.

Vir 'n jong Romein was die aangewese weg tot bekendheid 'n deeglike opleiding in die redenaarskuns en die regte, sodat hy effektief kon optree as advokaat in die geregshowe. As hy dáár bekendheid verwerf het, kon hy ding na die agtereenvolgende magistraatskappe of ereampste¹ in die senatoriese loopbaan (*cursus honorum*) en deur die bekleding daarvan sy eie aansien en invloed, asook sy eie politieke inspraak verseker.

Ter wille van die opvoeding van die seuns het die Cicero-gesin dus in Rome gaan woon. Daar het Quintus en Marcus die allerbeste opleiding ontvang, en van meet af aan was die jong Marcus 'n knap student met groot belangstelling in die redenaarskuns, die regte, die

letterkunde en die Griekse filosofie. In 91 v.C. begin hy die manstoga (*toga virilis*) dra, en twee jaar daarna word sy studies onderbreek terwyl hy militêre diens verrig onder Cn. Pompeius Strabo (vader van die reeds genoemde Cn. Pompeius) in die Bondgenote-Oorlog teen die opstandige Italiese bondgenote.

Na sy militêre diens studeer Cicero weer in Rome. Opleiding in die ongekodifiseerde grondwet, die regte en die politiek, het die jong Romein nouliks deur boeke en teoretiese onderrig bekom. Sy kennis daarvan moes hy veeleer opdoen deur volksvergaderings by te woon, by senaatsittings te hospiteer, hofverrigtinge by te woon, en te luister na die uiteensetting van die reg deur toonaangewende juriste. Dit het Cicero dan ook gedoen. Hy woon die regsbesprekinge by van die augur Q. Mucius Scaevola, die beroemdste regsgeleerde van sy dag, en na sy dood in 87 v.C., dié van Scaevola se neef en naamgenoot, die *pontifex maximus*². Waardevolle praktiese leiding in die redenaarskuns het hy ontvang van die beroemdste redenaars van daardie tyd, naamlik M. Antonius en L. Crassus, met wie sy vader op vriendskaplike voet verkeer het. Sy leermeester in die redenaarstegniek was Molo van Rhodos, terwyl die Akademikus Philo en die Stoïsyn Diodotos sy opleiding in die filosofie waargeneem het.

Ongeveer hierdie selfde tyd (87 v.C.) begin Cicero se literêre bedrywighede: Latynse vertalings van Griekse outeurs soos Plato, Homeros, Xenophon en Aratos, enkele kort gedigte en 'n handboek oor die redenaar se vindingskrag (*De inventione*). Terselfdertyd belewe hy die gewelddadige botsing tussen die senaatsaristokrasie onder leiding van Sulla, en die rewolusionêre regime van Marius en Cinna. Terwyl Sulla gedurende die jare 88–85 v.C. besig was om die Pontiese koning Mithridates uit Klein-Asië en Griekeland te verdryf, word die *optimates*³ in Rome gruwelik vermoor en verdruk, maar na sy terugkeer in 83 en sy oorwinning oor die rewolusionêre party in 82 word die *populares*³ op hulle beurt genadeloos vervolgt en gedood. In 81 het Sulla die senaat se heerskappy oor Rome herstel deur aan die volkstribune hulle wetgewende inisiatiewe en die moontlikheid van die besetting van 'n hoër amp te ontnem, die juries van die kriminele howe (*quaestiones perpetuae*) uitsluitlik uit senatore saam te stel en die amp van sensor af te skaf. Hierdie toestand sou tot 70 voortduur.

Die jaar 81 v.C. vorm die beginpunt van Cicero se opgang in die openbare lewe: hy lewer sy eerste toespraak in die hof ter verdediging van Quinctius (*Pro Quinctio*) – 'n toespraak wat ons vandag nog besit. Die volgende jaar (80 v.C.) lê Cicero groot moed aan die dag met die verdediging van Sextus Roscius van Ameria (*Pro Sex. Roscio Amerino*) vir wie Chrysothonos, een van Sulla se invloedryke vrygelate slawe, van vadermoord laat aankla het. Enersyds was die verdediging uiters geslaagd, maar andersyds het Cicero sy politieke kleur daarin vertoon deur sy openlike aanvalle op Sulla se gunsteling, gepaard met bedekte aanvalle op die diktator se despotisme.

Vanaf 79–77 v.C. onderbreek Cicero sy openbare optrede as advokaat. Hierdie twee jaar bring hy in Klein-Asië en Athene deur. As rede vir die onderbreking voer Cicero uitputting en 'n keelaandoening aan, maar ons kan aanneem dat dit ook vir hom veiliger was om uit Rome pad te gee vanweë die vyandigheid wat sy toesprake teen hom gaande gemaak het. Die hoofdoel van sy onderneming was egter om 'n minder uitputtende spreektegniek onder leiding van Molo op die eiland Rhodos aan te leer. Hierdie doel het hy bereik, maar op Rho-

dos het hy ook kennis gemaak met, en onderrig ontvang van die groot Stoïsynse wysgeer Poseidonios. Daarbenewens het hy ses maande lank in Athene die filosofie bestudeer onder leiding van Antiochos van Plato se Akademie. In volle gesondheid keer hy in 77 na Rome terug en tree weer as advokaat op. Hierdie selfde jaar trou hy met Terentia ('n dame uit 'n gesiene en welgestelde familie) wat waarskynlik in die daaropvolgende jaar geboorte geskenk het aan Cicero se geliefde dogter, Tullia.

Die jaar 76 v.C. was ook die begin van Cicero se amptelike loopbaan deurdat hy as *quaestor*⁴ vir 75 verkies is. In 75 dien hy sy *quaestorstermyn* uit in Lilybaeum onder die *pro-praetor*⁵ vir Sicilië, Sex. Peducaeus. Sy eerlikheid en verdraagsaamheid as *quaestor* het vir Cicero die blywende dank en vertroue van die Siciliane besorg. Juis vanweë hierdie vertroue versoek die Siciliane hom in 70 v.C. om as hulle advokaat op te tree in hul aanklag van afpersing teen C. Verres, die goewerneur van Sicilië van 73 tot 71 v.C.. Cicero het die opdrag aangeneem en die proses, in weerwil van hindernisse wat die senatoriale klik van Verres hom in die weg gelê het, met soveel vaardigheid, energie en moed deurgevoer, dat die aangeklaagde uit vrye wil in ballingskap gegaan het eerder as om op die uitspraak van die hof te wag. Met hierdie saak het Cicero waarskynlik sy grootste forensiese sukses behaal, want hiermee het hy die advokaat vir die verdediging, Q. Hortensius, wat tot dusver sy enigste teenstander om voorrang as redenaar was, finaal die loef afgesteek.

Cicero se striemende aanval op die senatoriale juries gedurende die Verres-saak het ongetwyfeld baie bygedra tot die deurvoering van die *lex Aurelia* in 70 v.C., waardeur die kriminele howe (*quaestiones perpetuae*) hervorm is en in die vervolgstadium saamgestel sou word uit sowel senatore as *equites* en *tribuni aerarii*.⁶ Hierdie maatreël het die korrupsie en afpersing deur senatoriale amptenare in die provinsies hokgeslaan. Nog twee ander belangrike maatreëls is in hierdie selfde jaar deur die konsuls, Pompeius en Crassus, deurgevoer: die beperkings op die magte van die volkstribune is afgeskaf en die verkiesing van *senatores* is hervat. Die gevolg van laasgenoemde maatreël was dat vier-en-sestig van Sulla se trawante uit die senaat geskop is. In die geheel gesien, is die belangrikste politieke hervormings van Sulla waardeur die oligargiese senaat bevoordeel is, in die jaar 70 v.C. tot niet gemaak. Dit het meegebring dat die *populares*-faksie aansienlik meer invloed in die Romeinse politieke bestel verkry het.

In 69 v.C. beklee Cicero die amp van *aedilis curulis*⁷ (die tweede sport in die rangorde van ereampte) waartoe hy die vorige jaar verkies is. Hy neem egter nog nie aktief deel aan die politiek nie. In 68 begin die korrespondensie met sy lewenslange vriend Titus Pomponius Atticus. Die versameling briewe *Ad Atticum* in sestien boeke, dek die periode 68–44 en vorm die beste bron vir Cicero se lewe en persoonlikheid. In 67 word hy vir die jaar 66 verkies tot *praetor*,⁸ die derde sport in sy amptelike opgang. Hoewel die *comitia* (die volksvergaderings vir die verkiesing van amptenare) by hierdie verkiesing twee maal verdaag is, het Cicero soveel geweldigheid geniet dat hy ál drie kere die meeste stemme op hom verenig het. Nog in dieselfde jaar word die *lex Roscia* deur die tribuun L. Roscius Otho deurgevoer waardeur spesiale sitplekke in die teater aan die *equites* toegewys is. Daar Cicero 'n lid en voorvegtter van hierdie orde was, het hy die maatreël sterk gesteun. Hy het ook 'n ander

baie belangriker wet van hierdie jaar voorgestaan, die *lex Gabinia*, waardeur Pompeius as opperbevelhebber met buitengewone magte aangestel is vir die oorlog teen die seerowers.

In die jaar 66 v.C. beklee Cicero die praetorsamp, en kry hy die geleentheid om vir die eerste keer direk in die politiek in te gryp: hy spreek die volksvergadering toe vanaf die *rostra* (die amptelike sprekersverhoog in die *forum*) ter ondersteuning van die *lex Manilia* waardeur die opperbevel (weer eens met buitengewone magte) in die derde Mithridatiese oorlog aan Pompeius toevertrou sou word. Ofskoon die senaatsaristokrasie daarteen gekant was, het Cicero se argumente en welsprekendheid weer eens die deurslag gegee en die *lex Manilia* is met 'n groot meerderheid aangeneem. Hier, soos telkens, later, het hy hom die kampvegter bewys vir die *equites* en vir Pompeius. Moontlik het hy ook gemeen om met hierdie toespraak Pompeius se ondersteuning te verkry vir sy kandidatuur vir die konsulskap van 63 v.C. Hoe dit ook al sy, al het Pompeius en die *equites* hom later teleurgestel, het sy simpatie tot by sy dood by hulle gelê.

As *quaestor* was Cicero die voorsittende regter by die verhoor van gevalle van afpersing (*quaestio repetundarum*) waar hy hom 'n uiters streng regter betoon het. By die beëindiging van sy praetorsamp het hy die beheer van 'n provinsie as *pro-praetor* in 65 van die hand gewys om sy volle aandag aan die veldtog vir sy verkiesing tot konsul te wy, en in 64 is sy enigste seun, Marcus, gebore. Die enigste belangrike toespraak gedurende sy verkiesingsveldtog (*In toga candida*) in 64 was 'n heftige aanval in die senaat op sy mededingers vir die amp, nl. L. Sergius Catilina en C. Antonius wat, hoewel van adellike afkoms, as *populares* die ondersteuning van Caesar en Crassus geniet het. Bekleding van die konsulaat was 'n persoonlike onderskeiding wat tradisioneel 'n persoon van senatoriese afkoms toegeval het, op voorwaarde dat hy oor die nodige talente en karaktereenskappe beskik het. Maar op grond van buitengewone meriete en persoonlike gewildheid kon die seun van 'n *eques* ook tot hierdie hoogste ereamp verhef word, maar dan is hy deur die *nobiles* as 'n *homo novus*, 'n man van nuutgebakte adel beskou – nie heeltamal iemand van dieselfde stoffasie as die adel van senatoriese afstamming nie. As *homo novus* kon Cicero dus nie op die vrywillige steun van die senaatsoligargie reken nie, maar omstandighede het hulle daartoe gedwing: sinistere gerugte oor die planne van Catilina (wat veral as 'n gevaarlike rewolusionêr beskou is) en Antonius en hulle aanhangers het hulle verplig om in Cicero hulle enigste hoop op wet en orde te sien. Daarom is hy in 64 dan ook met 'n groot meerderheid tot *consul*⁹ (vir 63) verkies, met Antonius as sy medekonsul.

Cicero se konsulaatsjaar, 63 v.C., was waarskynlik die belangrikste draaipunt in sy lewe. Die doel van sy jarelange strewe was bereik – in ieder geval die uiterlike rang. Onmiddellik na sy ampsaanvaarding word hy egter gekonfronteer met ernstige probleme: herhaalde pogings van die *populares* onder aanvoering van Julius Caesar en M. Licinius Crassus om die heerskappy van die senaat te ondermyn en Pompeius se mag te verminder. Hy slaag egter daarin om al die aanslae af te weer, en veral moet sy ontmaskering van die hoogverraderlike sameswering van L. Sergius Catilina en sy trawante vermeld word. Toe Catilina hierdie jaar weer nie daarin slaag om tot konsul (vir 62) verkies te word nie, het hy 'n sameswering gesmee wat, volgens bewering, o.a. die afbrand van Rome en die vermoording van die hele senaat beplan het. Cicero is deur 'n spioen in die geleedere van die samesweerdere op die

hoogte gehou van die verwickelinge. 'n Noodtoestand is afgekondig en troepemagte is deur die regering op die been gebring. Twee maal slaag Cicero daarin om 'n beplande moord op homself te fnuik. Hoewel alle senatore kennis dra van die sameswering, maak Catilina asof niks gebeur het nie en toon boonop die vermetelheid om sy verskyning in die senaat te maak. In 'n beroemde smaadrede (*In Catilinam I*) val die verontwaardigde Cicero hom aan. Daardie aand vertrek Catilina uit Rome om hom aan die hoof te gaan stel van sy rebelleleër in Etruurië. Vyf van die samesweerders bly egter in die stad agter. Hulle konkel met die gesante van die Allobroge, om hierdie Galliese stam se hulp vir die sameswering te verkry. Die gesante verklap hulle aan Cicero en die vyf word gearrester. Na 'n lang debat in die senaat waarin Cicero 'n leidende rol gespeel het (*In Catilinam IV*), word hulle ter dood veroordeel en in die tronk onder die Capitolium verwurg. Vroeg in die volgende jaar is Catilina ook dood toe sy hele rebelleleër naby Pistoria verpletter is.

Cicero se konsulaatsjaar het die kollig helder laat val op die twee staatskadelikke politieke groeperings in Rome: daardie magte wat die bestaande orde om eie redes wou verander, en die radikale konserwatiewe kringe van die senaatsaristokrasie wat die bestaande orde tesame met hul bevoorregte posisie ten alle koste wou behou. Sy eie politieke beskouing het neergekom op 'n konserwatisme wat die republikeinse grondwet wou handhaaf, maar gepaard met 'n bereidwilligheid tot hervorming. As sodanig het hy met sy optrede in die openbaar eers die een kant, en dan weer die ander kant bevoordeel, met die gevolg dat hy van politieke draadsittery beskuldig is. Hierdie beskuldiging was onverdiend. Die sukses wat teen die Catilinarie se sameswering behaal is deur die eendragtige optrede van die ridderstand, die senaat en die gematigde element onder die volk, het vir Cicero besiel om 'n beleid van eensgesindheid onder die stande na te streef. Slegs deur die samewerking van die gesonde kragte in die staat, het hy gemeen, kon die ekstreme oligarge en die radikale *populares* teengewerk word om 'n omwenteling te voorkom. Daarom het hy hom geroepe gevoel om hartlike verhoudings tussen die senaat te Rome en veral die groot middelklas (die ridderstand) dwarsdeur Italië te bestendig en uit te bou. Só moet ons sy twee politieke slagspreuke, *concordia ordinum* en *consensus Italiae* verstaan. Aan hierdie hoë ideaal het hy getrou gebly hoewel hy later deur omstandighede gedwing is om voor oorweldigende magte te swig.

Cicero se sukses as politieke leier was van korte duur, want hy het hom misreken met sowel die oligarge as die *populares*. Daarbenewens het hy sy persoonlike sukses en invloed oor-skat, en nie die werklike bepalende faktor, nl. die leërmagte en hul aanvoerders, in die regte perspektief beoordeel nie.

Aan die einde van 62 vind daar 'n skandaal plaas wat ramspoedige gevolge vir Cicero sou hê. Vermom as 'n slavin word P. Clodius betrap in Julius Caesar se huis waar die misteries ter ere van *Bona Dea* deur uitsluitlik vroue gevier is. By Clodius se verhoor in Mei 61 lewer Cicero getuienis wat die beskuldigde se pleidooi van alibi weerspreek. Desnietemin word Clodius onskuldig bevind, maar hy sweer wraak teen Cicero.

Intussen het Julius Caesar as leier van die *populares* snelle opgang gemaak: in 63 is hy verkies tot *pontifex maximus*, in 62 was hy *praetor*, en in 61 goewerneur van Verder-Spanje. Toe Pompeius in 61 as privaat burger van die Ooste af in Rome terugkeer nadat hy sy leër

aan die einde van 62 ontbind het, het hierdie twee toekomstige teenstanders oor ewe min mag beskik. Maar tog was mag albei se einddoel. Werklike mag vir 'n individu het eger bestaan uit die rugsteun van 'n leër wat aan hom as aanvoerder trou gesweer het – dit het die geskiedenis van die jare sedert 133 immers bewys. Pompeius het ver wag dat hy sodanige mag op konstitusionele wyse van die senaat sou ontvang. Maar hy is in hierdie verwagting ontgogel deur 'n halsstarrige senaat wat nie eers sy reëlings in die Ooste wou bekragtig nie. Caesar, daarenteen, het beseft dat sy enigste hoop om konstitusioneel bevel te kry oor 'n leër daarin geleë was om tot konsul verkies te word. Daarom span hy al sy kragte in om konsul te word. Kort voor sy verkiesing in 60 tot konsul vir die jaar 59, vorm hy 'n geheime bondgenootskap met Pompeius en M. Licinius Crassus – 'n bondgenootskap wat later bekend sou staan as *Die Eerste Triumviraat*. Caesar het vir Cicero genooi om die vierde lid van hierdie bondgenootskap te word, maar Cicero het dit van die hand gewys.

Die bondgenootskap het natuurlik nie lank geheim gebly nie, maar dit was so sterk dat die regering van Rome effektief onder die beheer van die driemanskap beland het. In die loop van die jaar 59 het elkeen van die drie gekry waarna hy gestreef het niesteenstaande heftige verset en kritiek van die senaat. Om hierdie verset nog minder effektief te maak, besluit hulle om die twee invloedrykste senatore, Cato en Cicero, van die toneel te verwyder. Vir hierdie doel gebruik hulle die man, bekend om die *Bona Dea*-skandaal van 62, en aartsvyand van Cicero, nl. P. Clodius, wat aan die einde van 59 volkstribuun (*tribunus plebis*) geword het. In hierdie hoedanigheid laat Clodius vroeg in 58 'n maatreël aanneem wat Cato verplig om Cyprus vir Rome te gaan annekseer, en ook 'n tweede maatreël wat bepaal het "dat enigeen wat Romeinse burgers sonder 'n verhoor om die lewe gebring het, vuur en water ontsê moet word". Laasgenoemde maatreël, eintlik die gebruiklike verbanningsdekreet, was duidelik teen Cicero gemik. Hy is immers daarvan beskuldig dat hy die Catilinarie se same-sweerders in 63 sonder verhoor om die lewe laat bring het. Geen rougebaar van senatore en ridders, geen beroep op Pompeius of Caesar kon Cicero help nie. In Maart 58 vertrek hy uit Rome as balling na Thessalonica. Op die dag van sy vertrek kondig Clodius 'n verdere maatreël af wat Cicero voëlvry verklaar, en op grond daarvan word sy huis in Rome en sy villas op die platteland gekonfiskeer en daarna geplunder en verwoes.

Die briewe wat Cicero gedurende sy ballingskap in 58 geskryf het, toon aan ons sy menslike tekortkominge en swakhede. Ons word veral getref deur sy gebrek aan manlike verduring van sy ongeluk. Moeg van die ballingskap en geïrriteerd oor die onsekere vooruitsigte van sy herroeping, gee hy onbeskaamd uiting aan sy smart en wanhoop – selfs ook aan ongegronde verdenking van vriendetrou.

Na agtien maande van ballingskap word daar uiteindelik op 4 Augustus 57 v.C. 'n wet in die volksvergadering (*comitia centuriata*) deurgevoer wat sy herroeping magtig. Triomfantlik keer hy terug en op 4 September word hy geesdriftig deur die skares in Rome verwelkom. Die senaat onthef hom van alle blaam en hy word vergoed vir die verliese wat hy gely het. Ons besit nog die drie toesprake wat hy gedurende September gelewer het om die volk en die senaat te bedank vir sy herroeping, en om vergoeding te eis vir die verlies van sy huis.

Die geesdrif waarmee Cicero feitlik deur die hele Italië terugverwelkom is, het hom opnuut

besiel om sy ideaal van samewerking tussen die gematigde elemente na te jaag. Daar was nie 'n positiewe gesamentlike beleid van die drie lede van die driemanskap nie, en as Pompeius van Caesar en Crassus vervreem, en met die senaat versoen kon word, sou die Romeinse konstitusie en die republiek deur toedoen van hierdie beroemde generaal gered kon word. So het Cicero gemeen.

Die gebeure van die jaar 56 was egter geensins bevorderlik vir Cicero se ideaal nie. Sedert sy terugkeer uit die Ooste in 61 het Pompeius gesmag na bevel oor 'n leër, maar die senaat het dit hom telkens geweier omdat die ekstreme oligarge jaloers was op hom, en hom ook as lid van die driemanskap gewantrou het. Daarom laat hulle aan die begin van 56 weer eens 'n geleentheid tot versoening met hom deur die vingers glip deur hom nie met 'n leër toe te vertrou om Ptolemeus Auletes op die troon van Egipte te gaan terugplaas nie. Daarbenewens ondersteun hulle vir P. Clodius wat met sy straatbendes in Rome beledigende aanvalle op Pompeius maak. Versoening met die senaat het vir Pompeius al moeiliker geword. Tog het Cicero gemeen dat 'n breuk tussen Caesar en Pompeius nog moontlik was, want hy was bewus van laasgenoemde se afguns en irritasie omdat sy militêre roem oorskadu is deur Caesar se onlangse oorwinnings in Gallië. Daarom loods Cicero 'n aanval op Caesar se agrariese wetgewing van 59, deur voor te stel dat die senaat hierdie wetgewing in Mei van 56 moet bespreek, waarskynlik met die doel om dit op te hef. Daar Pompeius se veterane kragtens hierdie wet reeds grondtoekennings in Campanië ontvang het, sou die opheffing daarvan meebring dat Caesar nie die oorblywende deel van Campanië kon gebruik vir toekennings aan sy eie veterane nie. Dit, het Cicero gehoop, sou 'n breuk tussen Caesar en Pompeius veroorsaak.

Caesar het besef dat indien die aanval op sy agrariese wet sou slaag, die *lex Vatinia* die volgende teiken van sy politieke vyande sou wees. Kragtens Vatinius se wet het hy immers in 59 beheer vir vyf jaar gekry oor Cisalpyne en Transalpyne Gallië en Illyricum, en bevel oor drie legioene. Hy het die groot gevaar wat Cicero se voorstel inhou, dadelik ingesien. Daarom reageer hy met kenmerkende beslistheid. Hy reël 'n byeenkoms te Luca en onder sy leiding word die verskille bygelê en die triumviraat hernieu: Caesar sou in Gallië aanby en sy verowering daarvan voltooi; Pompeius en Crassus sou die konsuls vir 55 wees en daarna elk beheer oor 'n provinsie kry vir vyf jaar, Pompeius oor Spanje en Crassus oor Sirië. Die driemanskap se opperheerskappy was volkome.

Die hernuwing van die triumviraat was vir Cicero 'n baie swaar slag; nou moes hy noodgedwonge buig voor die drie se mag en gesag. Toe Pompeius hom versoek, of eerder, bevel om die bespreking van Caesar se agrariese wet agterweë te hou, het hy sy voorstel onmiddellik in die senaat teruggetrek en Caesar verskoning aangebied vir sy teenstand. Sy versoening met Caesar word verder voorberei deur sy ondersteuning in die senaat van maatreëls wat Caesar bevoordeel, maar meer bepaald deur sy toespraak in verband met die konsulêre provinsies vir die jaar 55 v.C. (*De provinciis consularibus*), waarin hy Caesar se militêre prestasies in Gallië ophemel. Die res van hierdie dekade en tot die uitbreek van die burgeroorlog in 49, verkeer Cicero op redelik vriendskaplike voet met sowel Pompeius as Caesar. Geleidelik onttrek hy hom aan die aktiewe politiek maar sy forensiese werk gaan onverpoosd voort. Twee pleidooie van die jaar 56 verdien veral vermelding: die verdediging van M. Caelius

Rufus (*Pro Caelio*), 'n vriend van Catilina en 'n medewerker in die sameswering van 63, teen 'n aanklag van geweldpleging en vergiftiging, en die verdediging van Publius Sestius (*Pro Sestio*) teen 'n aanklag van geweldpleging en politieke omkoperij. Sowel Caelius as Sestius is vrygespreek, maar die werklike belang van die *Pro Caelio* lê in Cicero se somber beskrywing van die Romeinse samelewing, en dié van die *Pro Sestio* in sy wrekroep aan alle lojale burgers om die republikeinse grondwet te verdedig – inderdaad was dit Cicero se politieke manifes.

Sy onttrekking aan die politiek bring mee dat Cicero hom nou meer en meer na die letterkunde, veral die filosofie wend om helderheid te kry in sy verwarde wêreld. Aan die einde van 55 voltooi hy sy meesterwerk oor die retoriek (*De oratore*), en daarmee grondves hy die filosofiese prosaliteratuur in die Latynse taal. In hierdie werk ondersoek Cicero die vorming en opleiding van die volmaakte redenaar (*orator perfectus*) wie se veelsydige kennis en vermoë, veral op polities-sosiale vlak, gekoppel is aan die kriterium van die sedelik-goeie. In die volgende jaar (54) onderneem hy 'n omvangryke verhandeling oor die politiek, 'n werk wat later sou ontwikkel tot ses boeke oor die *Staat (De republica)* wat eers in 51 gepubliseer is, en drie boeke oor *Wette (De legibus)* wat waarskynlik eers na sy dood verskyn het. In die *Staat* formuleer Cicero sy politieke geloofsbelofte. Hy ondersoek eers wat die beste vorm vir 'n ideale staat is en daarna wat die eienskappe van die ideale "stuurman van die staat" (*rector civitatis*) moet wees. Daar is 'n sterk verband te bespeur tussen die *orator perfectus* van sy eerste filosofiese werk, en die *rector civitatis* van sy tweede: basies is hulle identies. En agter hierdie beeld moet ons dalk Cicero se eie ideaal sien: om as volmaakte redenaar aan die roer van 'n ideale staat te staan. Die tema van die beste leier in die beste staat gaan na Plato terug, maar Cicero se eg-Romeinse oornamie en oorspronklike hantering van hierdie Griekse filosofiese konsepte is inderdaad 'n merkwaardige literêre prestasie.

Om Pompeius se goedgesindheid te verseker, het Caesar in 59 sy dogter Julia aan hom ten huwelik gegee. Julia sterf egter in 54, en met haar dood word die sterk band wat die twee triumvirs aan mekaar gebind het, verbreek. Toe Crassus, die derde lid van die driemanskap, in 53 te Carrhae in 'n veldslag teen die Parthe ook sterf, was die skrif aan die muur vir die goeie verhoudings tussen Caesar en Pompeius. Vir Cicero het dit al moeiliker geword om vriendskaplike verhoudings met albei te handhaaf en hy het meer en meer na Pompeius se kant oorgehel. In sy bekommernis word hy getroos deur die eer om in hierdie selfde jaar tot *augur* verkies te word.

Die begin van die jaar 52 was gekenmerk deur bloedige straatgevegte tussen die bendes van Clodius en Milo. Toe Clodius in Januarie deur Milo se trawante vermoor word, het die chaos en wanorde in Rome sulke afmetings aangeneem dat Pompeius op aanbeveling van die senaat tot konsul sonder kollega, d.w.s. prakties tot diktator, verkies is om die orde te herstel. Hiermee is Pompeius se strewe na wettige mag bevredig, is hy versoen met die senaat en is die fondament gelê vir sy algehele vervreemding van Caesar.

Met sulke groot mag tot sy beskikking het Pompeius dadelik die orde herstel en 'n aantal wette met verreikende gevolge deurgevoer. Die belangrikste hiervan was die wet *De provinciis* wat bepaal het dat 'n periode van vyf jaar moes verloop tussen 'n amptenaar se bekle-

ding van 'n amp in Rome en sy goewerneurskap oor 'n provinsie, en die herinstelling van 'n ou wet *De iure magistratum* waarvolgens 'n kandidaat verplig is om persoonlik na 'n amp in Rome te kom ding. Veral vir Caesar het hierdie wette ernstige implikasies ingehou. Sodra sy goewerneurskap oor Gallië wettig eindig, kon die senaat hom deur 'n opvolger vang, en sou hy sonder die rugsteun van 'n leër persoonlik in Rome moes kom ding na die konsulskap – hoewel Pompeius hom van laasgenoemde verpligting onthef het deur 'n klousule te dien effekte, maar met twyfelagtige regsgeldigheid, tot sy wet *De iure magistratum* toe te voeg.

In die verdere loop van die jaar 52 was Cicero baie bedrywig in die geregshowe, hoofsaaklik ten gevolge van sake voortspruitend uit die Milo-Clodius botsings. Onder meer moes hy die verdediging waarneem van Milo wat van geweldpleging (*vis*) aangekla was. Die gewapende wagte wat die opstandige gepeupel in die forum moes bedwing, het hom egter so ontsenu dat sy verdediging totaal in duie gestort het en Milo na Massilia (Marseilles) verban is. Toe Milo later die weldeurdagte geskrewe rede wat deur Cicero gepubliseer is (*Pro Milone*), ontvang, het hy skertsend opgemerk dat dit ook maar goed is dat Cicero misluk het, anders sou hy nooit kennis gemaak het met Marseilles se heerlike harders nie.

Pompeius se wet *De provinciis* het meegebring dat daar in die jaar 51 nie genoeg oud-amptenare was om die goewerneurskappe in al die provinsies te vul nie. Daarom het die senaat bepaal dat alle oud-amptenare wat nog nie 'n goewerneurskap beklee het nie dit nou moes aanvaar. Omdat Cicero nie in 62, die jaar na sy konsulskap, 'n goewerneurskap aanvaar het nie, word hy nou onverwags en uiters teësinig goewerneur van Cilicia waar hy op 31 Julie in 51 aanland. Sy dienstermy was vir hom 'n kruis – dit is duidelik op te maak uit sy briewe van daardie jaar. Desnietemin het hy sy pligte as goewerneur nougeset nagekom en reg en geregtigheid aan die inwoners van sy provinsie laat toekom deur die onbillike en onderdrukkende maatreëls van sy voorganger nietig te verklaar. Aan sy personeel het hy dieselfde hoë eise gestel as wat hy aan homself gestel het, en geen afpersing of uitbuitery toegelaat nie. Daarbenewens was die beskerming van sy provinsie vir hom 'n saak van erns, en is hy ten gevolge van geslaagde militêre operasies deur sy troepe as *imperator* begroet. Op grond hiervan het hy aanspraak gemaak op 'n triomfotog by sy terugkeer in Rome, maar die senaat het slegs dankfeeste (*supplicationes*) aan hom toegestaan.

Gedurende die jaar 50 is Cicero deur sy korrespondente, veral deur die jongman M. Caelius Rufus, deeglik op die hoogte gehou van politieke verwickelinge in Rome, en met beklemming het hy 'n burgeroorlog sien nader. Toe hy na sy terugkeer uit Cilicia aan die einde van 50 deur Pompeius gewaarsku word dat burgeroorlog onvermydelik is, besluit hy om in geval van oorlog vir Pompeius te volg want teen hierdie tyd was Caesar in sy oë die leier van 'n bende staatsvyande.

Op 1 en 2 Januarie van 49 word vurige debatte in die senaat gevoer. Caesar se aanbod om uit sy amp te bedank as Pompeius dieselfde doen, word van die hand gewys. Sedert sy aankoms in die omgewing van Rome op 4 Januarie beywer Cicero hom vir die behoud van vrede, maar op 7 Januarie vaardig die senaat 'n proklamasie uit waardeur die konsuls aangesê word om die bedreigde staat te beveilig. Onder die gegewe omstandighede was dit 'n oor-

logsverklaring, en op 10 Januarie steek Caesar die Rubicon oor met sy magte: die burgeroorlog het begin.

Cicero se bewegings en gevoelens in hierdie tydperk word duidelik in sy korrespondensie weerspieël. Caesar se snelle opmars teen Rome het hom met ontsteltenis vervul. Op 17 Januarie versoek hy Pompeius persoonlik om by hom te mag aansluit en hy word aangestel om toesig te hou oor die werwingsveldtog aan die weskus van Italië ten noorde van Capua. Hy tree egter nie baie energiek op in hierdie hoedanigheid nie omdat hy deur twyfel verskeur word: moet hy Pompeius sonder meer volg, of moet hy sover moontlik neutraal bly om so-doende meer effektief as bemiddelaar vir vrede te kan optree? Intussen vlug die konsuls en ander amptenare uit Rome en laat die stad onbeskerm agter. Pompeius se magte word een na die ander oorrumpel en hy retireer met sy hoofmag na Brundisium vanwaar hy op 17 Maart die Adriatiese See oorsteek na Dyrrhachium (Durazzo) aan die weskus van Macedonië. Cicero kritiseer Pompeius se gebrek aan versindheid en positiewe optrede, en hy verdink hom en sy senatoriese gevolg van grusame wraak op hul vyande, asook van sinistere planne om Italië deur blokkering van sy hawens uit te hongers. In dié gemoedstoestand word hy deur sy vriend Atticus oorreed om eers 'n onderhoud met Caesar aan te vra. In die onderhoud op 28 Maart kom hy tot die slotsom dat neutraliteit en eerlike vredesonderhandelings nie meer moontlik is nie, en daarom kan Caesar hom nóg met dreigemente, nóg met vleitaal oorhaal om na Rome terug te keer en sy plek in die senaat in te neem. Nou het hy finaal besluit om hom te gelegener tyd by Pompeius in Dyrrhachium aan te sluit, en vir hierdie doel hou hy 'n boot in gereedheid by die hawe Caieta.

Direk na sy onderhoud met Caesar gaan hy na Arpinum om aan sy seun die manstoga (*toga virilis*) te oorhandig. Na ongeveer twee weke vertrek hy na Cumae waar hy tot einde Mei vertoef, en op 7 Junie vaar hy uit Caieta na Dyrrhachium. By sy aankoms in Pompeius se kamp was Cicero geskok oor sy volgelinge se wraakdreigemente teen Caesar en sy ondersteuners. Daarbenewens het hy geen vertroue gehad in sowel die dapperheid as bekwaamheid van Pompeius se offisiere en manskappe nie. Sy openlike kritiek en iesegrimmige klagtes het Pompeius nie aangestaan nie, en gevolglik kry Cicero dan ook geen belangrike offisierspos nie. Daarom verwyl hy sy tyd deur beurtelings in die kamp en in Dyrrhachium te bly.

Intussen het Caesar Pompeius se magte in Spanje verower en die hele Spanje onder sy beheer gekry. Hy het ook die bedreiging van 'n blokkade van Italiaanse hawens en gevolglike hongersnood in Rome gedeeltelik geneutraliseer deur die verowering van Corsica en Sicië. Hoewel Pompeius se vloot die Adriatiese see beheer het, slaag Caesar tog vroeg in Januarie 48 daarin om met sewe legioene oor te steek na Macedonië waar hy die hawens Oricum en Apollonia beset. Drie maande later sluit Antonius met nog vier legioene daar by hom aan. Ongeveer middel Julie vind daar te Dyrrhachium 'n geveg plaas waarin Caesar se magte die onderspit delf. Caesar retireer suidooswaarts na Thessalië waarheen Pompeius hom agtervolg. Op 7 Augustus vind die slag van Pharsalus plaas, en Pompeius word verpletterend verslaan. Pompeius vlug na Egipte – waar hy vermoor word – en sy magte na die eiland Corcyra. Op Corcyra word Cicero as senior oud-konsul genooi om bevel oor te neem oor die Pompeiane. Hy wys dit egter van die hand en keer in Oktober terug na Italië waar hy hom tydelik in Brundisium vestig.

Cicero se elf maande lange verblyf in Brundisium was vir hom 'n periode van senutergende kwelling – sy briewe aan sy vriend Atticus bewys dit. Met moeite is Marcus Antonius, wat namens Caesar orde moes hou in Italië, ooreed om Cicero se naam van die lys Pompeiane wat uit Italië verban is, te skrap. Cicero is terneergedruk en vol wanhoop; hy verwyf homself dat hy die wapen opgeneem het, maar dan weer dat hy dit te gou neergelê het; hy is spyt oor die weldaad van Antonius, want nou is hy gebonde om in Italië te bly, en aan die ander kant vrees hy die Pompeiane se wraak indien hulle uiteindelik die oorhand kry.

Sy private lewe is ook vol dorings en distels: hy maak rusie met sy neef en sy broer wat by Caesar hul verskoning gaan aanbied, en in die proses vir Cicero beswadder het; hy is ongelukkig omdat sy vrou Terentia in geldelike moeilikheid verkeer, en van sy geld gebruik het om daar uit te kom. Sy dogter Tullia kom woon in Junie 47 by hom, maar haar droefheid oor haar egskedding met die ontroue Dolabella met wie sy in 50 getroud is, verhewig sy sorge. Oplaas ontvang hy in Augustus 'n brief van Caesar uit Egipte waarin hy gerusgestel word. Toe Caesar op 25 September te Tarentum land, haas Cicero daarheen om hom te gaan ontmoet; hy word vriendelik deur die oorwinnaar ontvang, en toe hy toestemming kry om te woon waar hy wil, vertrek hy dadelik na sy villa by Tusculum, net suid van Rome.

Sy persoonlike veiligheid was nou gewaarborg maar sy familieprobleme het voortgeduur. Einde 47 of vroeg in 46 skei hy van sy vrou Terentia omdat hy haar verdink van verkwisting en oneerlikheid, en in Desember 46 trou hy, waarskynlik om geldelike oorwegings, met sy jong ryk pleegkind Publilia.

Oor die algemeen was Cicero ten gevolge van Caesar se toegeeflikheid teenoor sy eertydse vyande dwarsdeur die jaar 46 'n opgeruimder mens wat grappies met sy vriende kon maak. Op literêre gebied was hy produktief en lewer hy twee werke oor die teorie en praktyk van die redenaarskuns, naamlik die *Brutus* en *Orator*. Gedurende hierdie jaar neem ook sy filosofiese werk *Gesprekke in Tusculum (Tusculanae disputationes)* 'n aanvang, na aanleiding van sy gesprekke in Tusculum met sy skoonseun, Dolabella, en Caesar se persoonlike vriende, Hirtius en Pansa.

Cicero se hoofzaak in 46 op politieke gebied was om as tussenganger op te tree tussen Caesar en die verbanne Pompeiane. Telkens skryf hy aan sy verbanne vriende om hulle moed in te praat en te troos. Toe Caesar vir Marcus Marcellus wat hom as konsul van 51 'n bitter vyand betoon het, uit ballingskap herroep, lewer Cicero namens die senaat 'n vurige en opregte dankrede (*Pro Marcello*). Later in die jaar verdedig hy suksesvol die saak van Q. Ligarius (*Pro Ligario*) wat voor Caesar beskuldig gestaan het van heftige vyandskap teen hom, en in die volgende jaar (45) ook vir Deiotarus (*Pro rege Deiotaro*), die koning van Galatia, teen die aanklag dat hy 'n komplot teen Caesar se lewe gesmee het. In hierdie stadium het Caesar se grootmoedigheid en vergewensgesindheid by Cicero die hoop laat opvlam dat Caesar wat nou die magtige alleenheerser was, tog weer die vrye, tradisionele republiek sou herstel, en het hy hom bereid verklaar om saam te werk as argitek van so 'n vernieuende staat.

In Februarie 45 word Cicero deur een van die swaarste slae in sy lewe getref: sy geliefde dogter Tullia sterf. Cicero was ontroosbaar. Nie die trooswoorde van sy vriende, nie die filo-

sofie kon sy smart verlig nie. Hy onttrek hom na Astura, 'n klein eilandjie in die rivier op die rand van die Pomptynse moerasse, om in eensaamheid en afgeslotenheid sy voete te probeer vind. Hy verbied sy jong vroultjie met wie hy slegs ongeveer twee maande getroud was om na hom te kom, want hy het haar verdink dat sy op Tullia jaloers, en nou oor haar dood verheug was. Kort daarna het hy dan ook van haar geskei.

Ook sy seun Marcus het vir Cicero bekommernis veroorsaak. Blykbaar was hy 'n aanhanger van Caesar, want hy wou vir hom in Spanje gaan leërdiens doen, en boonop wou hy nie in Rome saam met sy vader in een huis woon nie, maar apart. Cicero oorreed hom egter om in Athene te gaan studeer, waarheen hy in Maart 45 vertrek. Op universiteit het hy egter in slegte geselskap verval, sy vader se ruim geldelike toelaag verkwis en sy studies verwaarloos.

Toe Tullia nog gelewe het, het Cicero probeer om die silwerrand aan die donker wolk raak te sien, maar noudat sy dood was, het hy weer in diepe melankolie en wanhoop verval. Caesar se eiamagtige hantering van staatsake en sy hooghartige optrede teenoor die senaat het veroorsaak dat Cicero hom weer as 'n despoot beskou het, en daarom rig hy in Mei 45 aan hom 'n brief waarin hy hom politieke raad aanbied. Van Cicero se vriende maak egter beswaar teen sommige van die stellings in die brief, en om daardie rede word dit nooit aan Caesar gestuur nie.

In hierdie jaar vind ons egter 'n stroom filosofiese werke uit sy pen: *De consolatione* (sy soeke na vertroosting direk na Tullia se dood); *Hortensius* ('n motivering vir en aanmoediging tot die studie van die filosofie); *Academica* ('n uiteensetting van, kritiek op, en verdediging van die standpunte van die Griekse filosoof Carneades); *De finibus bonorum et malorum* ('n ondersoek na die hoogste goed en die ergste kwaad); *Tusculanae disputationes* (gesprekke oor die mens se vrees vir die dood, die vraag of pyn 'n euwel is, oor pyn en kwelling en die verligting daarvan, en die stelling dat niks meer as deug nodig is om geluk te bekom nie); *De natura deorum* ('n uiteensetting van die Epikureïese, Stoïsinse en Akademiese leerstellings). Vir al sy filosofiese werke het hy die Griekse wysgere geraadpleeg en benut, en self beweer hy beskeie dat hy maar net 'n vertaler is van hulle werke: "ἀπόγραφα sunt; verba tantum adfero quibus abundo – my werke is kopieë; ek bring slegs die woorde by, en daaraan het ek 'n oorfloed" (*Ad Att.* 12.52.3). Maar Cicero het meer bereik as dit: hy was die vertolker van die Griekse wysgerige idees en die verwerker daarvan om dit aanvaarbaar te maak vir die Romeinse gees, en telkens ook die onafhanklike kritikus; hy was die eerste belangrike prosaskrywer wat Griekse filosofie aan sy Romeinse lesers bekend gestel en 'n Latynse filosofiese woordeskat geskep het; voor die ontdekking van die oorspronklike Griekse filosofiese geskrifte was sy werke die enigste geskrewe bron van filosofie in die Weste.

Swye en pynlike berusting in die politieke gebeure van 45 het Cicero tot verdere wanhoop en 'n wrok teen Caesar gedryf. Toe dit wou blyk asof Caesar goddelike eerbewyse soos dié aan Hellenistiese konings nastreef en in Mei 45 toelaat dat sy standbeeld langs dié van die god Quirinus (= Romulus) opgerig word, merk Cicero verbitterd op: "Ek sien liever dat hy die tempel van Quirinus as dié van Salus (die godin van behoud) deel" (*Ad Att.* 12.45.2) – 'n onheilspellende verwysing na die legende dat Romulus deur die senatore vermoor en

aan stukke geskeur is. In Julie van dieselfde jaar laat Caesar sy standbeeld saam met die van gode in 'n prosesie vertoon, en Cicero verheug hom daaroor dat die volk nie eers vir Victoria die hande wou klap nie omdat sy in sulke swak geselskap verkeer het. Desnietemin onthaal Cicero vir Caesar gasvry toe laasgenoemde hom aan die einde van hierdie jaar by sy villa naby Puteoli besoek. Die besoek het glad verloop, het Cicero gemeen, omdat die geselskap hoofsaaklik om literêre sake gedraai het, en nie om die politiek nie.

In Januarie 44 was Caesar konsul vir die vyfde en diktator vir die vierde keer. Ongeveer aan die einde van Januarie aanvaar hy die titel *dictator perpetuus* waardeur hy te kenne gee dat hy geensins van voorneme is om van sy despotiese magte afstand te doen nie. Hy word verdink dat hy na die koningskap streef – 'n doodsonde in die oë van die republikeinse Romein met sy tradisie van koninglose regerings sedert 509 v.C. Vroeg in Januarie is sy standbeeld op die *rostra* deur 'n bewonderaar met 'n lourierkroon versier, en op 26 Januarie is hy op straat deur 'n deel van die skare as "koning" begroet. Op 15 Februarie tydens die fees van die *Lupercalia* bied Antonius hom herhaaldelik 'n kroon aan, maar hy wys dit van die hand.

'n Komplot om Caesar om die lewe te bring was geruime tyd reeds aan die broei. Omdat Caesar voor 20 Maart uit Rome na die Ooste wou vertrek om 'n ekspedisie teen die Parthe te onderneem, word 'n senaatsitting vir die 15e (*Ides*) Maart bepaal, waarskynlik om Caesar se voorbereidings vir die ekspedisie en sy reëlings in verband met die voortsetting van die regering gedurende sy afwesigheid goed te keur. Die samesweerders besluit om hulle moordplan by hierdie geleentheid ten uitvoer te bring. Caesar verontagsaam waarskuwings en neem sy plek in die senaatsaal in. Soos beplan sak die samesweerders op hom toe en deurpriem deur drie-en-twintig dolksteke sterf Caesar aan die voete van Pompeius se standbeeld.

Cicero het geen deel gehad aan die moord op Caesar nie, maar toe hy daarvan verneem, reageer hy met "a scream of triumph" (W.W. How, *Cicero: Select Letters*, Vol. 2, Oxford, Clarendon Press, 1934, p.478). So kan die brief wat hy enkele ure na die moord aan een van die venynigstes onder die samesweerders geskryf het, wel volgens ons standarde genoem word. Ons mag Cicero egter nie volgens moderne etiese en morele standarde oordeel nie: die oudheid het immers die moord op 'n tiran – en Cicero het eerlik gedink Caesar was 'n tiran – as 'n heldedaad beskou.

Na Caesar se dood het Cicero op 17 Maart weer 'n leidende rol in die senaatsverrigtinge gespeel. Op sy voorstel word 'n kompromis afgekondig: amnestie word verleen aan die moordenaars maar terselfdertyd word al Caesar se reëlings bekragtig. Hiervolgens bly Antonius aan as konsul, met Dolabella, Cicero se oud-skoonseun wat homself tot konsul uitgeroep het, as kollega, en word, ironies genoeg, twee van Caesar se moordenaars aan wie hy persoonlik die poste toegesê het, goewerneurs van provinsies: D. Brutus van Cisalpyne Gallië, en C. Trebonius van Asia. Daarbenewens word M. Lepidus, Caesar se *magister equitum*, die goewerneur van Gallia Narbonensis en Nader-Spanje.

Hierna neem Cicero ses maande lank nie in die openbaar aan die politiek deel nie, terwyl hy 'n mislukte seereis na Griekeland onderneem en hom origins aan die letterkunde toewy.

Gedurende hierdie maande soek hy troos in die filosofie, en met kenmerkende werkkrag voltooi hy in hierdie tydperk die volgende werke: *De divinatione* (waarin bygeloof onderskei word van godsdiens); *De fato* (wat die onderskeid tussen fatalisme en determinisme uiteensit); *De gloria* (tans verlore); *Cato maior* of *De senectute* (oor die ouderdom); *Laelius* of *De amicitia* (oor vriendskap), en die *Topica* ('n versameling gemeenplase, in navolging van Aristoteles). Dit is eenvoudig verstommend dat Cicero in so'n kort tydsbestek soveel werke van sulke hoë gehalte kon skryf. Hierby moet ons nog sy *De officiis* voeg waaraan hy reeds in 52 begin werk, maar eers in November 44 voltooi het. Hierdie werk wat eers na sy dood gepubliseer is, handel oor die mens se pligte en daarom het hy dit aan sy seun opgedra.

Aan die politieke front was die jaar na Caesar se dood seker een van die verwarrendste tydperke in die Romeinse geskiedenis. Ten gevolge van die planloosheid en 'n gebrek aan daadkrag in die geleedere van die moordenaars en hulle ondersteuners, beter bekend as die republikeinse party, het Marcus Antonius as leier van die Caesariaanse party, en gesteun deur Lepidus, beheer gekry oor die situasie in Rome. Pogings is aangewend om die twee partye se geskille by te lê, maar wedersydse verdenking het 'n vergelyk onmoontlik gemaak. Toe Octavius, Caesar se erfgenaam (na sy aanneming as Caesar se seun staan hy bekend as Octavianus), in April 44 in Rome aanland, ontstaan daar 'n stryd tussen hom en Antonius om die leierskap van die Caesariaanse. Antonius bekom egter die oppermag deur in Junie 44 beheer te verkry oor Cisalpyne Gallië vir vyf jaar, asook deur die ondersteuning van Dolabella. Die groeiende gewildheid van Octavianus, veral by die volk en Caesar se veteraan legioene, noop Antonius om weer eens met die senaat en die republikeinse leiers, M. Brutus en C. Cassius onderhandelinge aan te knoop. Hulle alte hoë eise veroorsaak dat hy vroeg in Augustus finaal met hulle breek.

As konsul belê Antonius 'n senaatsvergadering vir 1 September 44. Cicero wat die vorige dag na 'n lang reis in Rome aangekom het, bied op grond van vermoënis verskoning aan vir sy afwesigheid by die vergadering, maar Antonius aanvaar dit nie en dreig om die redeenaar te dwing om senaatsvergaderings by te woon. Die volgende dag spreek Cicero die senaat toe in die afwesigheid van Antonius. Dit was die eerste toespraak in 'n reeks van veertien (*Philippicae*¹⁰ i–xiv) wat hy teen Antonius gelewer het. Die *Philippica* i het geen persoonlike beledigings bevat nie, maar was 'n skerp veroordeling van Antonius se onlangse politieke dade. Dit ontlok egter sterk reaksie van Antonius wat op 19 September voor die senaat en die volk 'n felle aanval maak op Cicero se ganse loopbaan, en hom ook daarvan beskuldig dat hy verantwoordelik was vir die moord op Caesar. Terselfdertyd twis hy openlik met Octavianus vir wie hy daarvan beskuldig dat hy 'n sluipmoord op hom beplan. Gedurende Oktober en November versamel Antonius sy magte, en hoewel 'n aantal legioene teen hom in opstand kom ten gunste van Octavianus, ruk hy op 29 November met 'n groot mag vanuit Rome na Cisalpyne Gallië op, waar D. Brutus in belang van die republikeine die gesag gevoer het. Brutus word deur die oormag gedwing om terug te trek en hy word in die loop van Desember in Mutina vasgekeer deur Antonius wat sy magte in Bononia, suidoos van Mutina, saamgetrek het. Terselfdertyd konsentreer Octavianus, wat om persoonlike redes toe tydelik met die senaat saamgewerk het, sy magte wat uit drie veteraan legioene bestaan het, by Arretium, suidoos van Bononia.

Cicero het dit nie weer gewaag om die senaat te betree voordat Antonius op 29 November na Gallië vertrek het nie. Intussen het hy 'n antwoord op Antonius se aanval van 19 September voorberei, daardie vernietigende, allerskerpste en welsprekende politieke geskrif, die *Phil. ii*. Die toespraak is nooit in die senaat gelewer nie, maar is kort na Antonius se vertrek na Gallië gepubliseer. Op 20 Desember lewer hy in die senaat die *Phil. iii* waarin hy vir Antonius veroordeel, en ten gevolge daarvan 'n voorstel aanvaar kry waardeur Antonius se onlangse reëlings in verband met die provinsies ongedaan gemaak word. Op dieselfde dag spreek hy ook die volk toe (*Phil. iv*) en betuig lof aan D. Brutus en Octavianus vir hulle weerstand teen Antonius. Waar hy Caesar se erfgenaam voorheen gewantou het, het hy nou skynbaar volle vertroue in hom.

Van nou af is Cicero die leier van die senaat en die beleidbepaler en stukrag van die republikeinse party. Vir hom was Antonius die aartsvyand van die republiek, en al sy vermoëns word ingespan om hierdie vyand teen te werk. Gevolglik het byna al sy toesprake in die senaat en voor die volk vanaf Januarie tot April 43 (*Phil. v–xiv*) slegs een doel: om Antonius as openbare vyand – dus ook amptelike oorlog teen hom – verklaar te kry, en om terselfdertyd die nodige magte en middele aan sy teenstanders toegesê te kry sodat hulle hom effektief kon bekamp.

Op 1 Januarie 43 vergader die senaat onder voorsitterskap van die twee nuwe konsuls, Hirtilius en Pansa. Cicero bepleit 'n onmiddellike oorlogsverklaring teen Antonius (*Phil. v*) maar sy mosie word nie aanvaar nie. Hy slaag egter op 3 Januarie daarin om mosies van eerbetoon aan D. Brutus, M. Lepidus en Octavianus deurgevoer te kry, en ook dat pro-praetoriese *imperium* tesame met ander voorregte (soos senatoriale rang) aan Octavianus toegestaan word. Op 4 Januarie besluit die senaat om eers deur middel van afgesante met Antonius te onderhandel alvorens daar teen hom opgetree word. Hierdie afgesante vertrek op 5 Januarie na Antonius met die opdrag dat hy hom sonder versuim aan Cisalpyne Gallië moet onttrek anders word daar oorlog teen hom verklaar. Cicero het die vorige dag gewaarsku dat Antonius nie sal gehoor gee nie (*Phil. vi*), en tydens die afgesante se afwesigheid argumenteer hy in die senaat dat vrede in daardie stadium oneerbaar, gevaarlik en onmoontlik is (*Phil. vii*). Toe die afgesante onverrigtersake, en met arrogante teenvoorstelle van Antonius in Rome terugkeer, verklaar die senaat uiteindelik op 2–3 Februarie 'n staat van oorlog. Cicero teken egter in sy *Phil. viii* sterk beswaar aan teen die gebruik van die gematigde term *tumulus* in plaas van die ondubbelsinnige *bellum* in die oorlogsverklaring. Ook op 3 Februarie lewer hy 'n lofrede oor sy vriend Servius Sulpicius, een van die afgesante wat onderweg na Antonius gesterf het (*Phil. ix*).

Na die finale breuk met Antonius in Augustus die vorige jaar, het M. Brutus Italië verlaat en na Athene gereis. Hier het hy sy vorige besluiteloosheid laat vaar en troepe begin werf, en spoedig daarna beheer verkry oor Macedonië en Illyricum. Hierdie goeie nuus vir die republikeinse het die senaat op 4 Februarie bereik, en toe daar deur 'n Caesariaan voorgestel word dat Brutus afstand moet doen van sy onwettige leër en provinsies, lewer Cicero sy *Phil. x* ten gevolge waarvan Brutus se gesag bevestig word.

Ongeveer die einde van Februarie ontvang die senaat die slegte nuus dat Dolabella, nou goewer-

neur van Sirië, die provinsie Asia binnegeval en die republikeinse goewerneur Trebonius verraderlik gevang, gemartel en vermoor het. Die senaat aanvaar 'n voorstel dat Dolabella tot openbare vyand, en sy besittings verbeurd verklaar word, maar Cicero slaag nie daarin om hulle te ooreed om Cassius in bevel te plaas van die vergeldende aksie teen Dolabella nie (*Phil.* xi).

Omstreeks hierdie tyd was daar gerugte in omloop dat Antonius bereid was om toegewings te maak ter wille van vrede. Cicero word omgepraat om lid te wees van 'n vyfman-afvaardiging na Antonius, maar uit latere vrees dat daar dalk 'n strik vir hom gestel is, trek hy sy belofte terug (*Phil.* xii) en die onderneming val deur die mat.

Op 20 Maart bespreek die senaat 'n rapport van Lepidus en Plancus (die goewerneur van Gallia Comata), waarin versoening met Antonius aanbeveel word. Cicero steun 'n voorstel dat die senaat nie vredesvoorstelle kan oorweeg voordat Antonius die wapen neergelê het nie, en lewer terselfdertyd 'n lofrede oor Sextus Pompeius (*Phil.* xiii).

Intussen het die konsul Hirtius al in Januarie te Ariminum die bevel vir die stryd teen Antonius by Octavianus oorgeneem en Claterna verower. 'n Aantal onbesliste gevegte is gelewer, met die gevolg dat Antonius sy magte uit Bononia onttrek, en hulle reg voor Mutina gekonsentreer het om D. Brutus des te effektiewer te beleër. Teen ongeveer middel April nader die ander konsul, Pansa, die gevegstoneel met vier legioene wat hy onlangs gerekruteer het. Antonius ruk op om hom af te sny van Hirtius en Octavianus. Hirtius het wel een van sy beste legioene gestuur om Pansa na sy kamp te begelei, maar weens onvoldoende voorsorg val Pansa tog in die strik wat Antonius vir hom naby Forum Gallorum gestel het. 'n Verwoede geveg vind plaas; Pansa se magte word met groot verliese teruggedryf en Pansa self word gewond. Terwyl Antonius se magte wanordelik na hul basis terugkeer, val Hirtius hulle egter onverhoeds aan en behaal 'n groot oorwinning, terwyl Octavianus ook 'n aanval op sy kamp afslaan.

Die nuus van die oorwinning naby Forum Gallorum bereik Rome op 20 April. Die stad juig en 'n triomfantelike skare vergesel Cicero na die Capitolium waar hy sy dank vir die oorwinning gaan betuig. Die volgende dag stel P. Servilius in die senaat 'n dankfees ter ere van beide konsuls voor, maar in sy voorstel verwys hy nie na Antonius as *hostis*, en na die seëvierende generaals as *imperatores* nie. In sy *Phil.* xiv, sy laaste oorgelewerde toespraak, argumenteer Cicero dat 'n dankfees nie na behore afgekondig kan word sonder die korrekte verwysings nie, en op daardie basis aanvaar die senaat sy voorstel vir 'n dankfees van vyftig dae tesame met ander eerbewyse aan die gesneuweldes, en belonings aan hulle familie asook aan die oorlewende soldate.

Na hul sukses naby Forum Gallorum het Hirtius en Octavianus al hulle magte teen Antonius by Mutina saamgetrek. Na ongeveer 'n week dwing hulle hom tot 'n volkskaalse geveg waarin hy 'n neerlaag ly en gedwing word om die beleëring van Mutina op te hef. Hirtius word egter in die geveg gedood, en enkele dae later sterf Pansa ook aan die wonde wat hy naby Forum Gallorum opgedoen het. Die twee oorblywende generaals val egter nie Antonius se magte op hul wanordelike vlug aan nie omdat D. Brutus nie oor genoegsame ruitery beskik

nie en Octavianus eenvoudig net onwillig is om dit te doen. Ten gevolge hiervan ontsnap Antonius weswaarts waar hy vroeg in Mei by Vada in Ligurië deur die praetor P. Ventidius van drie legioene voorsien word. Intussen gee die senaat aan Lepidus en Plancus opdrag om Antonius se lot te verseël. Albei ruk teen hom op, maar Antonius konkel so verleidelik dat Lepidus hom op 29 Mei by hom aansluit. Plancus val terug voor hul groot gekombineerde leër en besluit om op die koms van D. Brutus te wag, en vroeg in Junie sluit hulle by mekaar aan. Hulle gekombineerde leër weeg goed op teen die van Antonius en Lepidus, en daarom moedig Cicero vir Brutus en Plancus onverpoosd aan om die oorlog te beëindig. Hulle gaan egter nie tot die offensief oor nie.

Intussen het daar 'n groot verwydering ontstaan tussen Octavianus en die meerderheid in die senaat. Na die oorwinning by Mutina het die senaat aan D. Brutus 'n triomfoptog toegestaan maar aan Octavianus bloot 'n *ovatio*, 'n veel geringer eerbetoon. Daarbenewens is die leërs van die gesneuwelde konsuls onder bevel van D. Brutus geplaas, 'n bevel wat egter deur Octavianus se veteraan legioene verontagsaam is. Vir Octavianus en die Caesariëne was dit duidelik dat die senaat besig was om soveel provinsies en leërs as moontlik aan hulle grootste vyande te oorhandig: die opperbevel ter see aan Sextus Pompeius, die Ooste aan Cassius, Macedonië aan M. Brutus. Daarbenewens is die veteraanlegioene se toorn gaande gemaak deurdat hulle generaal nie deur die senaat as lid benoem is van die tienmankommissie wat grond aan hulle moes uitdeel nie. Tereg kon Octavianus dus voel dat die verskille tussen hom en Antonius tog moontlik bygelê kon word, maar dat die vyandskap van die republikeinse leiers teen hom nie versoenbaar was nie. Gevolglik het hy hom aanvanklik weerhou van vyandige dade teen Antonius, en daarna heimelik met hom en Lepidus gekonkel. Verseker van sy troepe se trou teenoor hom, en van hulle afsku vir die intriges van sy teenstanders, hits hy hulle toe aan om die konsulskap vir hom te eis. Hy was wettig veels te jonk vir hierdie amp – in hierdie stadium slegs negentien jaar oud – maar die senaat het reeds self op 3 Januarie, toe hulle pro-praetoriese *imperium* aan hom verleen het, die wettige ouderdomsvereistes vir die bekleding van ampte oorboord gegooi, soos hulle dit ook in 77 en 70 in die geval van Pompeius gedoen het. Presedente was dus reeds geskep.

In die loop van Julie kom 'n afvaardiging van Octavianus se leër in Rome aan en stel aan die senaat twee eise: die konsulskap vir Octavianus en die terugtrekking van die besluit waarvolgens Antonius as 'n openbare vyand verklaar is. Die senaat weier. Oralheen stuur die republikeine aan hul vriende opdrage en versoeke om hulp, veral aan die vriende in Africa en Macedonië. Uit Africa word twee legioene gestuur waarvan die meerderheid toevallig uit Caesar se veterane bestaan het. In Macedonië reageer M. Brutus nie op die dringende pleidooie van Cicero nie, want hy was gebelg oor Cicero se vroeëre ondersteuning van Octavianus. Intussen keer Octavianus se gesante onverrigtersake na die leër terug. Die soldate is woedend en eis dat Octavianus hulle onmiddellik na Rome moet lei. Hy voldoen graag aan hierdie eis en vroeg in Augustus ruk hy met 'n groot leër teen Rome op.

Die verdediging van die stad was oorgelaat aan die twee veteraan legioene wat pas uit Africa aangeland het, en 'n derde onervare legioen wat Pansa vroeër die jaar gerekruteer het. Toe hierdie drie legioene by die aankoms van Octavianus na hom toe oorloop, was die senaat en die stad weerloos. Weer eens moes Cicero hom berus by die onvermydelike. Hy het

Octavianus gaan groet en sy verskonings aangebied, maar die jongman het hom krenkend geantwoord dat hy die laaste van sy vriende was wat hom kom besoek het.

Op 19 Augustus is Octavianus tot konsul verkies met Q. Pedius, 'n bloedverwant van hom, as sy kollega. Spoedig hierna het Pollio, Caesariaanse goewerneur van Verder-Spanje, hom by Antonius en Lepidus aangesluit, is Plancus met Antonius versoen, en is D. Brutus op sy vlug na sy naamgenoot in Macedonië, deur 'n Galliese prins vermoor. Daar Antonius hom weer meester gemaak het van Cisalpyense Gallië, was al die westerse provinsies dus nou onder die Caesariane se beheer. In die Ooste, egter, het die republikeine, M. Brutus en Cassius, die hef in die hand gehad. 'n Bloedige konfrontasie tussen Oos en Wes was dus onvermydelik.

Hierdie toedrag van sake het al Cicero se hoop en verwagtinge verydel, en toe die konsul Pedius 'n hof instel vir die verhoor van almal wat direk of indirek by wyse van hulp aan die werklike moordenaars, met Caesar se dood iets te doen gehad het, en verbanning (of dood vir die wat nie gehoorsaam nie) vir die skuldiges voorskryf, het Cicero besef dat die skrif aan die muur is vir hom. Des te meer het hy dit besef toe Octavianus, Antonius en Lepidus teen die einde van Oktober naby Bononia ooreenkom om 'n driemanskap (die sogenaamde Tweede Triumviraat) te vorm vir die hantering van staatsake. Onder meer besluit hulle om die westerse provinsies onder hulle te verdeel, die oorlog teen M. Brutus en Cassius voort te sit, en om hul belangrikste politieke teenstanders uit die weg te ruim. 'n Omvattende proskripsielys is opgestel, maar 'n spesiale lys met die name van sewentien manne is onmiddellik na die konsul Pedius in Rome afgestuur, tesame met die opdrag om hulle summier om die lewe te bring. Cicero se naam was onder hierdie sewentien.

Teen die einde van November was Cicero op sy landgoed te Tusculum saam met sy broer Quintus en dié se seun. Hulle het beplan om na M. Brutus in Macedonië te vlug. Omdat hulle geld nodig gehad het vir die reis is Quintus en sy seun na Rome om die nodige te verkry. Hulle is egter deur hulle slawe verraai en albei is om die lewe gebring. Moedeloos reis Cicero intussen per boot en oor land van sy een villa na die ander. Enersyds het die lang stormagtige seereis hom afgeskrik en andersyds het hy gevoel sy lewenstaak is afgehandel. Sy moordenaars, Antonius se soldate, was reeds op sy spoor, en terwyl sy slawe hom op 7 Desember in 'n draagstoel van sy villa by Formiae na sy boot in Caieta dra, word hy deur die moordbende ingehaal. Die bittere ironie van die saak is dat die krygstribuun, Popilius Laenas, een van die bevelvoerders van die bende, by geleentheid deur Cicero verdedig is teen 'n aanklag van vadermoord.

Cicero se slawe maak gereed om hom te verdedig, Cicero verbied hulle egter en strek sy nek uit voor die swaard. Sy kop en hande word afgekap om later aan die *rostra* in die forum vasgeheg te word as waarskuwing vir enigiemand wat dit sou waag om sy welsprekendheid en invloed teen die driemanskap aan te wend. Dit was dan die einde van die man van wie Octavianus baie jare later, toe hy as keiser Augustus bekend gestaan het, aan sy kleinseun gesê het: 'Hy was 'n groot redenaar, my kind; 'n groot redenaar, en een wat sy land innig lief gehad het' (Plut. *Cic.* 49); die man wat tereg die meester van die klassieke Latynse prosakuns genoem kan word, en wie se skryfstyl eeue lank as model gedien het; die man

wie se redes en briewe 'n onvergelyklike helder beeld bied van die geskiedenis en kulturele lewe van sy tyd; die man aan wie ons westerse kultuur veel verskuldig is.

Vir die student of belangstellende leser wat indringender na die lewe en werk van Cicero wil kyk, kan die volgende basiese literatuur wat alle aspekte in diepte en/of oorsigtelik behandel en ook bibliografieë insluit, aanbeveel word:

Pauly, A.-Wissowa, G. *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* vol. 7A (1939), kol. 827–1274 (verskeie outeurs).

Hammond, N.G.L. & Scullard, H.H. (eds.) *The Oxford Classical Dictionary*², Oxford, Clarendon Press, 1970, pp. 234–238.

Gelzer, M. "Cicero" in *Lexikon der Antike* I, 1–4, München, Deutscher Taschenbuchverlag, 1977, pp. 309–315.

How, W.W. *Cicero: Select Letters*, vol. II. Oxford, Clarendon Press, 1934 (veral die "Historical Introduction, parts I–IV" en die "Appendices I–IV")

Minder oorsigtelik maar baie insiggewend is die volgende:

Lacey, W.K. & Wilson, B.W.J.G. *Res Publica: Roman Politics and Society according to Cicero*, London, Oxford Univ. Press, 1970.

Lacey, W.K. *Cicero and the end of the Roman Republic*, London, Hodder and Stoughton, 1978.

Rawson, Elizabeth. *Cicero. A Portrait*, London, Allen Lane, 1975.

Shackleton Bailey, D.R. *Cicero*, New York, Scribner, 1971.

Stockton, D. *Cicero – a Political Biography*, 1971.

B. ROMEINSE KRIMINELE REGSPRAAK DEUR DIE *QUAESTIONES PERPETUAE*

Die *comitia centuriata*, die hoogste Romeinse volksvergadering, wat deur 'n konsul of praetor byeengeroep en gelei is, het aanvanklik die oppergesag oor die lewe en dood (*ius vitae necisque*) van 'n Romeinse burger gehad. Die omslagtigheid van 'n kriminele verhoor deur die volksvergadering het meegebring dat die senaat, wat self geen regterlike mag gehad het nie, in sekere ernstige gevalle die vergunning by die volk gevra het om een van die hoër amptenare aan die hoof te stel van 'n buitengewone geregshof, t.w. 'n *quaestio extraordinaria*. Dit het beteken dat die volk dan sy oppergesag gedelegeer het aan 'n beperkter regbank.

Omdat hierdie periodieke beperkter regbank baie doeltreffend gewerk het, het die tribuun Lucius Calpurnius Piso in 149 v.C. 'n wet voorgestel (*Lex Calpurnia de repetundis*) waarkragtens 'n permanente kleiner geregshof (*quaestio perpetua*) ingestel is om die misdaad van afpersing (*crimen repetundarum*) wat Romeinse amptenare teen provinsiebewoners gepleeg het, te verhoor. Gaandeweg is meer van hierdie permanente howe ingestel om ook ander ernstige misdade te verhoor. Elke *quaestio perpetua* is dus kragtens 'n bepaalde wet ingestel om 'n bepaalde misdaad te bekamp. Die wet het ook die samestelling en bevoegdheid van elke regbank neergelê, asook die straf wat 'n skuldige opgelê moes word.

Die geskiedenis van die *quaestiones perpetuae* voor Sulla se tyd is onduidelik. Met sy gereg-

telike hervormings het hý egter 'n vaste grondslag aan hierdie howe verleen. Hy het die aantal wat reeds bestaan het tot 8 verhoog om die volgende misdade in te sluit: afpersing (*de repetundis*), hoogverraad (*de maiestate*), moord en vergiftiging (*de sicariis et veneficis*), vervalsing (*de peculatu*), belediging of onreg aangedoen (*de iniuria*), en geweldpleging (*de vi*). Meerdere wette is met verloop van tyd ingestel (o.a. die *Leges Iuliae* van óf Caesar óf Augustus) waardeur die prosedures en strawwe vir bepaalde misdade gewysig is, maar hierdie stelsel van kriminele regspraak het tot diep in die keisertyd bly voortbestaan. Vanweë die inherente gebreke daarvan (die stelsel was net in Rome van krag en nie ook in die res van die Romeinse Ryk nie; slegs manlike Romeinse burgers kon verhoor word, en nie ook vroue, slawe of vreemdelinge nie) is dit geleidelik vervang deur 'n omvattender stelsel genaamd *iudicia publica extra ordinem*, sodat *quaestiones* na die tyd van Alexander Severus (= Marcus Aurelius Severus Alexander, keiser 222–35 n.C.) nie meer vermeld word nie.

Die *quaestio perpetua* was saamgestel uit 'n deur die lot verkose praetor wat as voorsittende regter (*quaesitor*) opgetree het, en dertig of meer jurielede (*iudices*) wat ook deur die lot aangewys is uit 'n lys bevoegde persone. Aanvanklik kon slegs senatore as jurielede dien. Onregverdige uitsprake op grond van politieke oorwegings het die samestelling van die juries egter spoedig 'n politieke twispunt gemaak. Daarom het Gaius Gracchus in 123 v.C. bepaal dat ridders (*equites*) die meerderheid in die jurie moes vorm. Maar hierdie reëling is op sy beurt deur Sulla omvergewerp deurdat hy lidmaatskap van juries weer eens tot senatore beperk het, en daarna is die samestelling van juries nog etlike kere gewysig totdat die stelsel mettertyd bevredigend gewerk het.

Rome het nie 'n openbare Ministerie van Justisie gehad nie, en daarom is kriminele vervolgings in die *quaestiones* nie deur 'n amptenaar geïnisieer nie, maar wel deur enige gewone burger. Die klaer moes eers by die voorsitter van die betrokke hof magtiging versoek (*postulatio*) om 'n klag te lê teen iemand (*nominis delatio*). Verkry hy dit, moes die aanklag skriftelik aan die voorsitter voorgelê word, wat dit dan amptelik boekstaaf (*nomen recipere*). As die aanklag by 'n voorondersoek geldig verklaar word, word die jurie deur die voorsitter ingesweer, en 'n dag vir die verhoor bepaal. Albei partye, sowel die klaer as die aangeklaagde, het egter 'n beperkte reg gehad om beswaar te maak teen aangewese jurielede.

Die verhoor het in die *forum* in die ope lug plaasgevind. Die voorsittende regter het op 'n verhoog (*tribunal*) op die amptelike, met ivoor ingelegde stoel (*sella curulis*) plaasgeneem, terwyl die jurielede en sekretarisse op lae banke (*subsellia*) aan weerskante van hom gaan sit. Vóór hulle het die twee partye, geskei van mekaar, ook op banke gesit.

Die aangeklaagde kon homself verdedig, of een of meer advokate (*patroni*) vir sy verdediging gebruik. Daarbenewens is sy beskermers (*advocati*), mense wat hom onregstreeks kon bystaan, ook toegelaat om teenwoordig te wees. Rondom in 'n kring (*corona*) het die publiek gestaan en luister.

Tydens die verhoor kom die aanklaer eerste aan die woord en daarna die aangeklaagde of sy advokaat. Nadat albei partye hul pleidooie gelewer het in die toegelate tyd (*tempus legitimum*) is die meriete van die pleidooie gedebatteer en kon bewysmateriaal gelewer en getuies

aangehoor word. Slawe se getuienis was ongeldig tensy dit deur foltering op die pynbank afgedwing was, en is gewoonlik nie teen hulle eie baas in aanmerking geneem nie.

Wanneer die jurie meen hulle is voldoende ingelig, word daar tot stemming oorgegaan. Elke jurielid kry 'n stemtafeltjie wat met was bedek is, en met aan die een kant die letter A (*absolvo* = ek spreek vry) in die was gegraveer, en aan die ander kant die letter C (*condemno* = ek veroordeel). Elkeen wis een van die twee letters uit, en gooi sy tafeltjie in die bus (*sitella*). Die meerderheid beslis en die voorsittende regter vel die vonnis dienooreenkomstig. Geen appèl is teen die vonnis toegelaat nie.

VERTALINGS